

ZANIN ÉVA

A SZAKADÉK SZÉLÉN TÁNCOLÁS TUDOMÁNYA

AZ ÖSSZEHAONLÍTÓ IRODALOMTUDOMÁNY JÖVŐJÉRŐL

– HOZZÁSZÓLÁS –

„(...) comparative literature is (...) not just a discipline in crisis but by its very nature a site of crisis.”¹

Jonathan Culler a *Comparative Critical Studies* című folyóiratban megjelent *Whither Comparative Literature?*² című tanulmányában az összehasonlító irodalomtudomány jövőjére kérdez rá, miközben megkísérli számbavenni a diszciplína immáron konstansnak mondható identitáskrízisének okait, valamint lehetséges megoldási útvonalait. Mivel saját kutatási területem is a komparatiztika kulturális regiszterek vizsgálatára kitekintő új irányából eredeztethető, érdekel, hogy a nála kialakult problémavázlat vajon mennyiben jelent gondot például egy, az enyémhez hasonló komparatív kultúra-kutatás számára, és hogy a diszciplína jövőjével kapcsolatban felmerülő gondok vajon problémaként vagy inkább egy új, megváltozott tudományterületi megalapozottságként jelentkeznek-e. Mivel a szövegnek magyar nyelven jelenleg nem érhető el fordítása, és mivel dolgozatom szinte teljes egészében mégis a Culler által elmondottakhoz kíván hozzászólni, igyekszem gondolatinak vázlatos és értelmező átültetésével megkönnyíteni az olvasó munkáját.³

A kialakulásakor források és hatások tanulmányozásának terepeként működő komparatiztika olyan szövegeket rendelt egymás mellé, melyek között közvetlen

---

¹ „Az összehasonlító irodalomtudomány (...) nem csupán egy krízisben lévő tudomány, hanem természeténél fogva magának a krízisnek a terepe.” Culler 2006. 89. (saját fordításom – Z. É.)

² Jonathan Culler (2006): *Whither Comparative Literature?* In *Comparative Critical Studies* 3, 1–2, pp. 85–97.

³ Culler szövegének szó szerint idézett részeit a főszövegben saját fordításomban adom meg, lábjegyzetben csatolva az eredeti részletet, a többi részt pedig saját értelmezésem, hozzászólásaim és a felmerülő problémák mentén vázolom.

áttelemek mentén megfigyelhető direkt kapcsolatok igazolták az összehasonlíthatóságot. Kevésbé körülhatárolhatóvá, Culler érvelése szerint akkor vált, amikor, a forrás és hatásvizsgálat alól felszabadulva, kutatási terepe az intertextuális tanulmányok kiterjedtebb horizontjába lépett, azzal, hogy megkérdőjelezte, hogy a maga történeti evolúciójában szemlélt nemzeti irodalom lenne az optimális vizsgálati egysége az irodalom tanulmányozásának.

A nemzeti irodalmi tanszékektől való elkülönülését az elméleti kérdésfelvetések iránti érdeklődése, illetve a más kulturális szférákból eredő, 'idegen' elméleti diskurzusok beépítése és körüljárása motiválta egészen addig, amíg ezek a nézőpontok szélesebb körben, a nemzeti irodalmi tanszékek gyakorlatában is elterjedtek, a diszciplínákat önmaguk újradefiniálására készítetve. Így például a Culler számára legnagyobb rálátást biztosító Amerikai Irodalom tanszéki egysége is, a horizontváltást követően 'Összehasonlító Amerikai Irodalmak'-nak nevezi önmagát.⁴

A szerző ezen a ponton a komparatiztika kétséges 'győzelméről' beszél. Méghozzá abban az értelemben, hogy noha a kutatási módszerei széles körben elterjedve arra készítették az elméletek iránt korábban immunis diskurzusokat, hogy önmaguk újradefiniálásával nyíljanak meg a komparatiztika által felmutatott új horizontok felé; a tudományág intézményesen mégsem tekinti ezt győzelemnek, hiszen a folyamat által, különbözőségének elhomályosodásával ismét identitáskrizisbe zuhan.⁵

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon mi az, amit egy diszciplína *győzelemnek* tekinthet? Hogy vajon ebben a kontextusban ugyanarról a győzelemről beszélünk-e, ami a hagyományos, egymásnak feszülő, megmérkőző felek között, az ütközet után fennálló győztes-vesztes opozícióban érvényesül? Úgy tűnik, mintha szükség lenne valamiféle győzelem-vereség dualizmus felállítására a komparatiztika jövője kapcsán, ahol a tudományágat időről időre veszélyeztető, túl hangsúlyos szerepet kapó 'idegen' diskurzusok azzal a veszéllyel kecsegetnek, hogy kiebrudalják az összehasonlító irodalomtudományt saját diszciplínájából. A Culler által vészforgatókönyvek mentén felvázolt áttekintésben kulcspozíciót kap ez a győzelem-vereség opozíció, hiszen ennek függvényében tartható fenn a tudományág folyamatos önazonossági válságának narratívája. Eszerint a komparatiztika, elméleti nyitottsága révén, terepet kínál az új teoretikus nézőpontoknak és interdiszciplináris diskurzusoknak, amelyekkel szemben viszont minduntalan fennáll a gyanú, hogy könnyedén elhatalmasodnak, és eltéríthetik eredeti vizsgálati bázisától, az irodalomtól.

Culler a győzelmet intézményes és intellektuális szempontból szemlélve ketts eredményre jut, hiszen az intellektuális értelemben vett győzelem az elméleti

---

⁴ Culler 2006. 85.

⁵ Culler 2006. 86.

nyitottság módszertani elterjedésében érhető tetten, ami viszont egyáltalán nem járt a kiinduló diszciplína intézményes növekedésével. Sőt. Az összehasonlító irodalomtudomány szakos hallgatókat sokkal inkább más irodalmi tanszékek státuszainak elnyerésére kell felkészíteni. Ha azonban a mottóban is idézett felismerés felől szemléljük a helyzetet, azonnal látható lesz, hogy a dicsőségmentes győzelem és a továbbra is kicsi intézményes jelenlét nem elsősorban borúlátásra okot adó és a tudományág végét előrejelző szempontok, sokkal inkább olyan, motiváló erejűknél fogva elidegeníthetetlen komponensek, amelyek a komparatiztika folyamatos fejlődését és megújulását segítik.

Az identitáskrizis jó terepnek bizonyult az olyan elméletek működtetéséhez, amilyen például a feminista kritika, a gender studies, a pszichoanalitikus elméletek vagy a posztkoloniális elméletek, amelyek középponti kérdéseiket maguk is valamilyen természetű identitáskrizis feloldása mentén fogalmazzák meg. Ahogyan értekezésében Culler maga is megállapítja a komparatiztika helyzetéről nyilatkozó eltérő nézőpontok összevetése kapcsán, abban az egy tényezőben konszenzus mutatkozik, hogy a komparatiztika nem egyszerűen egy krízisben lévő diszciplína, hanem természeténél fogva a krízisnek, mint olyannak a terepe.⁶ Vagyis a krízis a természete, ezért képes arra, hogy mindig önmagára kérdezve előre haladjon és olyan kríziselméleteket hozzon létre, amelyek a homogenizáló nagy narratívák kritikáiként tudnak fellépni.

Az intézményes szűkölködés, az összehasonlító irodalomtudomány tanszékek megélhetési nehézségei, szembeállítva az intellektuális terepen aratott széleskörű sikereivel, csak látszólag tűnnek összehasonlíthatónak. Valójában egy problémaközpontú és az identitását folyamatosan vizsgáló tudományágtól aligha lehet elvárni, hogy, mondjuk, a természettudományi tanszékekhez hasonlóan gyarapodjék és növekedjék, hiszen gyarapodása és növekedése pusztán intellektuális szinten lehet kimutatható. Sikerességét vagy nagyságát a pusztán létevel lehetne

---

⁶ „My argument that comparative literature should accept the differential possibility that the evolution of literary and cultural studies has created, as the site of literature as a transnational phenomenon, did not gain many adherents, and the question of what comparative literature should be has remained as much a dispute as ever, except insofar as we agree that it is the nature of comparative literature to be the site at which the most diverse options of the humanities contend – not just a discipline in crisis but by its very nature a site of crisis.” (Érvelésem, mely szerint az összehasonlító irodalomtudománynak el kéne fogadnia a megkülönböztető lehetőséget, amit az irodalom- és kultúratudományok evolúciója hozott létre, vagyis hogy az irodalom terepét, transznacionális jelenségként fogjuk fel, nem talált sok követőre, és az összehasonlító irodalomtudomány természetére vonatkozó kérdés továbbra is élénk viták táptalajának bizonyult. Úgy tűnik azonban, hogy talán mégis megegyezni látszunk abban, hogy az összehasonlító irodalomtudomány természetéből fakadóan egy olyan terület, ahol a humán tudományok legszerteágazóbb véleményei versengenek – nem csupán egy krízisben lévő tudomány, hanem, természeténél fogva magának a krízisnek a terepe. Ford.: Z. É.) Culler 2006. 89.

alátámasztani. Ha megmarad, akkor képes átörökíteni azt a folyamatosan önmagára kérdező gondolkodási struktúrát, melynek során maga is átalakul. A diszciplína esetleges eltűnése éppen annak lehet a szimptomája, hogy a humán tudományok belenyugodtak meglévő helyzetükbe. Ezzel azonban a folyamatos megújulás képességének hiányában túlságosan kiszolgáltatnák magukat a temporalitásnak, és fennmaradásukat veszélyeztetnék.

Az Amerikai Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság (ACLA) tízévente publikál egy jelentést a diszciplína helyzetéről. Culler dolgozatában az 1993-as és 2004-es jelentést hasonlítja össze, és ezek viszonyának tükrében próbálja felvázolni saját elképzeléseit. Az 1993-as jelentés a későbbivel szemben még megkísérli a konszenzus látszatát kelteni. A nagyrészt Charles Bernheimer tollából származó egységes dokumentumot (*Comparative Literature at the Turn of the Century*) egy 16 választ és hozzászólást tartalmazó, kiegészítő dokumentummal (*Comparative Literature at the Age of Multiculturalism*) együtt jelentették meg. Ezzel szemben a 2004-es jelentés már túl sokoldalú ahhoz, hogy egységes hangot lehessen benne elkülöníteni. A Haum Saussy által jegyzett központi rész kilenc másik, a terület problémáinak aspektusait tárgyaló esszével egészül ki, melyeket számos válasszal és hozzászólással együtt publikáltak. Ahhoz, hogy felmérjük a diszciplína helyzetét, Culler szerint szembe kell állítanunk a két jelentést, hogy – jó komparatistaként – az összehasonlításból származó eltérések mentén formáljuk meg a jelen állapot diszkurzív mezejét.

Az 1993-as ACLA jelentés a komparatiztika hagyományos eurocentrizmusának elhagyásával járó globalizálódást sürgeti, valamint javasolja, hogy az irodalomra való koncentráltágtól forduljon a kulturális produktumok és diskurzusok minden fajtájának vizsgálata felé. Ez utóbbi javaslat igen termékenynek bizonyult, hiszen az irodalmárok ráébredtek, hogy elemző gyakorlataik által fényt deríthetnek az individuális és kulturális szinteken egyaránt formáló erejű diszkurzív gyakorlatok széles skálájának működés módjára. Az irodalmat a diskurzusok egyikeként szemlélő komparatiztika értékes hozzájárulásaival gazdagította a filozófiai, pszichoanalitikus, politikai, egészségügyi vagy más tudományterületeket.⁷

Úgy tűnik, mintha saját kutatási területem, a divat jelentésalkotó stratégiáinak vizsgálata is, e fentebbi javaslat elfogadásának szimptomájaként nyerhetne polgárjogot az összehasonlító irodalomtudomány területén. A divat mint kulturális produktum, olyan társadalmi kommunikációs médium, mely jelentésalkotó stratégiáinak vizsgálata nem nélkülözheti a társadalomtudományok, a kritikai kultúrakutatás, a kommunikációkutatás, illetve a művészettörténet, design és esztétika diskurzusain belül tárgyalt divattörténet megközelítési stratégiáit. Jelentésképző mechanizmusainak diszkurzív interpretációja ugyanakkor az össze-

---

⁷ Culler 2006. 87.

hasonlító irodalomtudomány interdiszciplinárisan nyitott komparatív elméleti bázisa felől hajtható végre.

Culler tart attól, hogy a globalizálódás és kulturalizálódás mozzanatát együtt érvényesítő irodalomtudomány olyan széleskörűvé válik, hogy már nem is igazán hasonlít majd egy akadémiai területhez. Sőt. Ha valaki előről kezdené az egyetem intézményének kialakítását, akkor kétségtelenül létrehozhatna benne egy hatalmas tanszéket a globális kultúratudományokkal terhelt komparatiztika számára, ámde azonnal felütné a fejét a megkülönböztető identitás kérdése: állhatna-e bármilyen más humántudományi tanszék a komparatiztikával szemben ezen a képzeletbeli egyetemen? Vajon szükség lenne-e különálló zenei, művészeti, irodalmi vagy filozófiai tanszékekre, esetleg a világ különböző területeit tanulmányozó tanszékekre, vagy a komparatiztika, a maga új jogosítványaival (dispensation) lefedhetne mindent a humán tudományokban a társadalomtudományok bizonyos területeivel együtt?⁸ Azaz egy társadalmi jelentésképző mechanizmus – ami esetemben a divat – interpretációja az összehasonlító irodalomtudomány bázisa felől, Culler szerint, potenciálisan veszélyeztetve lehet, mivel a vizsgálat éppen az interdiszciplináris nyitottság miatt könnyen elveszítheti voltaképpeni irodalomtudományos jellegét.

Ebben a kérdésfelvetésben eléggé nyíltan fogalmazódik meg a komparatiztika tudományának az az aggálya, amely minduntalan összekapcsolódik a vágygal, hogy más diszciplinákhoz hasonlóan kialakíthasson egy hosszú távon érvényesíthető, önlegitimáló identitáskonceptiót. Viszont amíg az összehasonlító irodalomtudomány módszereire és a kulturális horizontok beépítésére nyitott, nemzeti kulturális tanszékekké lett irodalmi tanszékek a változásokkal együtt meg tudták őrizni önnön létjogosultságukba vetett hitüket (hiszen ugyan ki kételkedhetne az amerikanisztika, a gemanisztika, a szlavisztika vagy a romanisztika jelentőségében?), addig ugyanez nehéz feladatnak bizonyult az összehasonlító irodalomtudomány számára, amely mindig is a kritikai és elméleti, interdiszciplináris projektek szabad kipróbálásának terepe volt. Eredményei példaértékűek más szakterületek más tudósai számára is, és így hatással vannak a szélesebb körű irodalmi és kultúratudományok továbbfejlődésének irányaira is. Mindeközben, az 1993-as jelentés legellentmondásosabb pontja Culler szerint, az irodalom szerepe a globalizálódó, kulturalizálódó összehasonlító irodalomtudományon belül. Az általa is propagált szoros olvasás és az irodalomközpontú vizsgálatok védelmezése régimódinak bizonyult a jelentés szerzőinek többsége számára.⁹

Ahogy az értekezésből idáig kiderült, a komparatiztika identitásának két legfontosabb sarokpontja az irodalom vizsgálata és az interdiszciplináris nyitottság.

---

⁸ Culler 2006. 87.

⁹ Culler 2006. 88.

De éppen ez utóbbi tulajdonsága veszélyezteti azt, hogy a terület elsődlegesen az irodalom tanulmányozásának terepe maradhasson. Érdekes, hogy a Culler által elővezetett aggályok olyan dualizmusok mentén fogalmazódnak meg, amelyek a problémamegoldásnak éppen a komparatiztikára leginkább jellemző mozzanatát felejtik el végrehajtani, ami polarizálás helyett két érvrendszert összehasonlítva, összefüggéseik és különbségeik figyelembevételével alkotja meg álláspontját. Az értekezésben közölt hozzászólása a jelentéshez is azt sugallja, mintha lehetségesnek tartaná, hogy a diszciplína újabb és újabb identitás-variánsokat megképezve, a maga számára hitelesen alkothassa meg öndefinícióját.

Javaslatára szerint a komparatiztikának ki kellene használnia, hogy a nemzeti irodalmi tanszékek lehetőséget biztosítottak az irodalom- és kultúratudományoknak, hogy az elméleti vitáik során felmerülő kérdések mentén szervezzék őket újra, szemben a hagyományos irodalmi-történeti korszakokkal, és ezáltal nemzeti kultúrákat tanulmányozó tanszékekké váltak. E folyamat eredményeképpen a komparatiztika az irodalom mint *transznacionális jelenség* kutatási terepeként definiálhatná újra önmagát. Így, mint az általában vett irodalom vizsgálatának területe, végre otthont nyújthatna a poétikának.¹⁰ Ez az identitáskonceptió helyet biztosítana azoknak a kutatásoknak, amelyek az irodalmat más kulturális gyakorlatokhoz képest vizsgálják, vagy amelyek pusztán marginális szerepet szánanak az irodalomnak. Culler érvelése azonban nem tűnik feloldó erejűnek, inkább megengedő azokat a problémákat illetően, amelyeket fentebb még súlyosnak tekintett:

„Mivel az irodalom nem természetes, hanem történeti képződmény, az irodalom tanulmányozása más diskurzusokkal összevetve nem csupán szükségszerű, de elengedhetetlen is, de, a humán tudományok más tanszékeivel szemben, az összehasonlító irodalomtudomány központi feladata az irodalom tanulmányozása lenne, amit a lehető legszélesebb körű megközelítések mentén tárhatna fel.”¹¹

A fenti idézet arról tanúskodik, hogy a korábban problémaként felmerülő intertextualitás abban az esetben mégsem veszélyeztetné felhígulással és tárgyvesztéssel a komparatiztikát, ha az a legszélesebb értelemben vett irodalmat a lehető legszéleskörűbb megfigyelési aspektusok felőli vizsgálat tárgyává tenné. Ez az elvárás azonban megegyezni látszik azzal az elsődleges elvárással, ami arra sarkalta a diszciplínát, hogy az irodalmat mint a kulturális diskurzusok egyikét vizsgálja. Culler 'megoldási javaslata' az identitás visszanyerésére – hogy a kompara-

---

¹⁰ Culler 2006. 89.

¹¹ „Since literature is not a natural kind but a historical construct, the study of literature in relation to other discourses is not only inevitable but necessary, but, as opposed to the other departments of the humanities, comparative literature would have as its central responsibility the study of literature, which could be approached in the most diverse ways.” (a főszövegben szereplő fordítás a sajátom – Z. É.) Culler 2006. 89.

tisztika legyen az irodalom, mint transznacionális jelenség vizsgálati terepe – aligha különbözik attól, ahogyan már dolgozata elején is megkülönböztette a tudományterület kutatási horizontját a nemzeti irodalmi tanszékek vizsgálati szempontjaitól. Culler legitimálná az olyan vizsgálatokat, amelyek bizonyos kulturális gyakorlatokat az irodalomhoz fűződő viszonyuk alapján interpretálnak anélkül, hogy megnyugtatóan megbizonyosodhatott volna afelől, hogy a tudományágat mégsem fenyegeti az, hogy a kulturalizálódó és globalizálódó tendenciák hatására történő interdiszciplináris kalandozásaival túlnő az akadémiai terület határain. Noha az irodalom tanulmányozását alapvető feladatként jelöli meg, adós marad a dolgozat az irodalom ezen definíciójának árnyalásával. Ez feltehetően azért lehetséges, mert elmélyültebb megértéséhez az irodalom jelentésének árnyalása mellett azt is szükséges megvizsgálni, hogy a transznacionalitás miképpen függ össze a 'világirodalom' fogalmával, ami a 2004-es ACLA jelentés központi problémájaként jön elő.

Ez a jelentés az irodalom helyének meghatározása helyett sokkal inkább azon töpreng, hogy az összehasonlító irodalomtudománynak hogyan kellene viszonyulnia a 'világirodalom'-hoz. A probléma elvezet az összehasonlíthatóság és az egyetem intézményi létjogosultságával kapcsolatos fenntartásokhoz. Culler a problémacsoport megközelítésekor Bill Readings *The University in Ruins*¹² című tanulmányára reflektál, amely az egyetem intézményének fenntarthatóságáról gondolkodik. Readings felvázolja a kanti Értelem Egyetemének és a humboldti Kultúra Egyetemének koncepciója után a mai állapotot, amit a Kiválóság Egyetemének nevez. Culler a kiválóságra törekvés kanonizáló ereje kapcsán érez rokonságot Readings borúlátó cikkével, amennyiben szerinte egy globalizált világ irodalmi korpuszának vizsgálatakor szinte lehetetlen olyan összehasonlítási szempontokat találni, amelyekkel valóban összevethetőek a különböző kulturális háttérrel rendelkező szövegek. Ezért a világirodalmi szemináriumoknak két lehetősége marad. Vagy valamilyen kiválósági szempont alapján (pl. Nobel-díj) rendel egymás mellé összehasonlítható szövegeket, vagy a komparatisták különböző területi specializációk során elmélyednek egy adott téma vagy szempontrendszer által behatárolt irodalmi korpusz vizsgálatában. Ebben az esetben a tanszékeken számos, kiválóan képzett, de egymástól nagyon is eltérő területeken specializálódó szakembert képeznek ki, és így ugyancsak a readingsi Kiválóság Egyetemének modellje érvényesül, melynek kapcsán Readings magának az Egyetem nagy narratívájának a fenntarthatóságát kérdőjelezni meg.

Cullert ezen a ponton az a viszony érdekli, ami a komparatiztika összehasonlíthatósága és a között a 'kiválóság' között áll fenn, ami a Kiválóság Egyetemén az összehasonlítás alapjául szolgál.¹³ Readings a kiválóságról szólva

---

¹² Bill Readings: *The University in Ruins*, Cambridge: Harvard University Press, 1996.

¹³ Culler 2006. 91.

kiemeli, hogy mivel tartalom nélküli kategóriáról van szó (nem kérdéses, hogy mi kiváló és mi nem az) kizárólag arra szolgál hogy az összehasonlíthatóságot és általa valamely bürokratikus kontrollt vezessen be. Az így intézményesült összehasonlítás elvileg feltételez bizonyos tartalmat, amivel azonban nem rendelkezik, bizonyos csoportokat pedig jelentős szabadsággal ruház fel (mindegy, mit csinálsz, amíg kiválóan teszed), ami elengedhetetlen a hatékony bürokrácia fenntartásához. Végző soron a redukció és a kizárás eszközeként működik olyan tevékenységek esetében, amelyek kívül esnek a kiválóság körén.

Ehhez képest a komparatiztikai értelemben vett összehasonlíthatóság alapvetően a jelentés intertextuális természetéből fakad, ami az irodalmi kutatást esszenciálisan komparatívva teszi. Emellett ugyancsak megteremt egy helyzetet, ahol az összehasonlíthatóság egy kulturális rendszer, egy általános mező függvénye, ami jóváhagyja az összehasonlítást. Egy szöveg értelme függ a többihez fűződő viszonyától egy kulturális térben, amilyen mondjuk a nyugat-európai kultúra. Részben ez az oka annak, hogy a komparatiztika ennyire hajlamos volt arra, hogy a fókusza nyugati és európai maradjon. Minél kifinomultabb megértés fűződik a diszciplínához, annál bonyolultabbnak tűnik összehasonlítani nyugati és nem-nyugati szövegeket, mivel mindegyik – jelentésében és identitásában – saját diszkurzív rendszerbeli helyére hagyatkozik. Ami a legutóbbi időkben lehetővé tette a komparatív munkát, az a posztkolonális elméletek megalkotása volt, melyeken belül már generálhatóak összehasonlítások.¹⁴

Arra a kérdésre, hogy vajon milyen természetű összehasonlítás irányíthatja az összehasonlító irodalomtudomány átváltozását eurocentrikus diszciplínából globálisba, Culler a komparatiztikai összehasonlítással kapcsolatos problémákat és eredményeket ütközteti. A komparatiztika eszerint könnyen belecsúszhat a normaként való, totalizáló működésbe, és megkülönböztető erejű kiemeléseivel hatalmi pozíciókat működtethet. Azonban ha ezt nem teszi, akkor a világirodalom emel ki szövegeket a többi közül, a kiválóság zászlaja alatt. A bizonyos intellektuális modellek vagy normák mentén való összehasonlíthatóság erénye az üres, bürokratikus és megkérdőjelezhetetlen normákkal szemben Culler szerint az, hogy minden esetben vita tárgyát képezik.¹⁵ Felveti, hogy Auerbach *Ansatzpunkt*-ja alapján a totalizálás elkerülhető lehet, ha a kritikus egy különleges kiindulási pontot állapít meg, amely lehetővé teszi a számára, hogy kulturális tárgyak széles választékát hozza össze. A kiindulópont feltevései és normái jóváhagynák az összehasonlításokat anélkül, hogy implicit terminusokká válnának.

---

¹⁴ Culler 2006. 92.

¹⁵ Culler 2006. 93.

„Egy jó kiindulási pont karakterisztikuma egyfelől a konkrétsága és precizitása, másfelől pedig a centrifugális szétsugárzásra való képessége.”¹⁶

Ez lehet egy téma, egy metafora, egy részlet, egy strukturális probléma vagy egy jól körülhatárolt kulturális probléma. Ám érvelése nem oldja fel a komparatisták számára továbbra is fennálló gondot, hiszen ezzel a deduktív stratégiával szemben továbbra is az marad a legfontosabb aggályuk, hogy a kiindulási pontok meghatározásával olyan elvárásokat állítanak fel, amelyek normaértékűvé válhatnak. A komparatiztika elsődlegesen a különbözőségek és eltérések mintázatát szereti megnézni és feltérképezni egy adott problémahalmazon belül. Nem egyszerűen az azonosságokat kutatja, hanem sokkal jobban érdeklik azok a különbségek, amelyek látszólag hasonló megalapozottságú jelenségek között állnak fenn.

A 2004-es ACLA jelentés már a 'világirodalmat' teszi a komparatiztika fő problémájává – a vád vele szemben természetesen az, hogy egy hegemónikus világhatalom felől lett megkonstruálva. Ennek a hatalmi diskurzusnak a nyomán kapcsolható össze a két jelentés problémaköre. Adott egyrészt a világirodalom *régi*, konvencionális kategóriája, ami hegemónikus és nagyhatalmi narratívák felől jött létre, továbbá adott a komparatiztika *új* világirodalom-fogalma, amely leginkább ettől a hatalmi narratívától igyekszik szabadulni úgy, hogy egy ideológiaiba csúszik. A posztkoloniális elméletek árnyékából szemlélt világirodalom-kurzusokból Culler mutat jót is, rosszat is. A rossz nagyjából megegyezik az egzotikus olvasattal, a jó pedig tematikus. Ez azt jelenti, hogy műfaji, temporalitásbeli, narratív vagy perspektivikus vizsgálatok végrehajtását célozzák különböző nagy narratívákra fókuszálva.

„Számos nagy narratívára összpontosítva figyelmünket ugyancsak ráirányíthatjuk a műfaj, időbeliség és narratív technikák, tudatosság és perspektíva problémáira, és így elkerülhetjük, hogy ezek a kurzusok nemzeti tematikus ízek imperialisztikus példatáiraivá váljanak.”¹⁷

Azzal a félelemmel kapcsolatban, hogy a komparatiztika karhatalmilag homogenizálná a világ irodalmait világirodalomná, megjegyzi, hogy ezt a folyamatot nem lehet kizárólag a szakma számlájára írni, hiszen már rajtuk kívül is történik, recenziók, fordítások, kritikák, irodalmi díjak segítségével. Pascale Casa-

---

¹⁶ „The characteristic of a good point of departure, is its concreteness and its precision on the one hand, and on the other, its potential for centrifugal radiation.” In Erich Auerbach: *Philology and Weltliteratur*, *Centennial Review* 13:1 (az idézet főszövegben szereplő fordítása a sajátom – Z. É.)

¹⁷ „Concentrating on a number of major narratives, one can also focus on questions of genre, temporality and narrative technique, consciousness, and perspective, and thus prevent such a course from becoming an imperialistic sampling of national thematic flavors.” Culler 2006. 94.

nova *La république mondiale des lettres* (The World Republic of Letters) című könyvét¹⁸ idézi, aki a világirodalmi rendszert úgy írja le, mint diszkurzív gyakorlatok sorát, erő/tudás rendszerét, amelyben a világ számos pontjáról érkező szövegek találkozhatnak – recenziók, fordítások, díjak, filmes adaptációk segítségével – egy rendszerben, amelyben az innováció mindig a perifériáról érkezik, és az elismerés pedig számos centrumban történik. Ha tetszik tehát, gondolhatunk úgy magunkra, mint akik kritikailag kapcsolódnak be a nemzetközi irodalmi rendszerbe, miközben a 'világirodalom' meghatározása helyett sokkal hangsúlyosabb szerepet kap a kategória kritikai megközelítése. Culler szerint az összehasonlító irodalomtudomány és a világirodalom helyzetének problémáját befolyásolja az a szempont is, amiért a hallgatók ezt a szakot választják. Szerinte őket főként egy többnyelvű tapasztalat vagy egy kozmopolita szemléletmód vonzza. Sokan két- vagy többnyelvű környezetből jönnek ilyen tanszékekre, mert más tanszékek rövidre zárnák előttük a kulturális sokszínűség tapasztalataiból eredő lehetőségeiket.

A dolgozat a világirodalom és az összehasonlító irodalomtudomány felhoyzott problémáira nem reagál, amennyiben nem kísérli meg feloldani a problémákat konstruáló ellentmondásokat. Mintha a hatalmi megközelítések felől létrehozott világirodalom-konceptciók helyett egy másikat állítana fel, amelyet a nyelvileg és kulturálisan többszörösen rétegzett hallgatók és szakemberek szituáltsága alapján lehetne megérteni.

Szerinte az összehasonlító irodalomtudomány megfelelő terep arra, hogy az irodalmat mint diszkurzív gyakorlatot tanulmányozzuk, mint formális gyakorlatok készletét, amilyen a poétika is. De nemigen lehetséges a világ minden nyelvének minden irodalma iránt érdeklődni, tehát a komparatív kutatási projekteket továbbra is különböző érdeklődési területek fogják meghatározni, amiket egyfelől tudás, elhivatottság, nyelvismeret befolyásol, másfelől pedig azok az elméleti kérdések, amelyek akkor merülnek fel, amikor a saját érdeklődési körünkre több szöveg vizsgálatakor reflektálunk. A komparatiztika mindig a tanulmányozás területének kiszélesítésére törekedett, még ha ez csupán érdeklődési horizontjának pontosabb meghatározását jelenti is azzal, hogy megkülönbözteti másokétól. Ami a diszciplínát igazán egyedülállóvá teszi, az az összehasonlító mozzanat és a *meta*-mozzanat összekapcsolódása.¹⁹ Haun Saussyt idézve dolgozata végén Culler a komparatiztikát a tudás rendjének újragondolásához alkalmazott kísérleti terepként írja le. És, amint felmerül egy ilyen újragondolás lehetősége, azt a komparatiztika győzelmének kellene tekinteni, de ezek a győzelmek arra vannak kárhoyztatva, hogy győzelem nélküli győzelmek legyenek.

---

¹⁸ Pascale Casanova: *The World Republic of Letters*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.

¹⁹ Culler 2006. 96.

A dolgozat végülis nem zárul eredménnyel, és a felmerülő problémák, amilyen az irodalom vagy a világirodalom szerepe az összehasonlító irodalomtudományban, lényegében megoldatlanok maradnak. Culler felvázolja a velük kapcsolatos különböző álláspontokat és vészforgatókönyveket, de úgy tűnik nem képes arra, hogy a diszciplínát kihúzza a slamasztikából, és válaszoljon a dolgozata címében feltett kérdésre. Nem árulja el, hogy merre tart az összehasonlító irodalomtudomány, pusztán megelégszik azzal a lemondó válasszal, hogy a konstans krízis ellenére a tudományág jelentősége mégis az összehasonlító és meta-mozzanatok összekapcsolódásával működő kísérleti terep-jellegben fogható meg. Elmulasztja hangsúlyozni és továbbvinni dolgozatának azokat a gondolatait, amelyek éppen a komparatiztika új irányaira vonatkoznak, és korántsem adnak okot borulásra.

A diszciplína erényei mellé illeszthette volna a tulajdonságát, amiben, a fentiek alapján, minden tudós egyetértett. Ez pedig az, hogy a komparatiztika nem csupán egy krízisben lévő tudományág, hanem magának a krízisnek a terepe. Véleményem szerint a dolgozat legfontosabb érdeme az a felismerés lehetne, hogy az identitáskonceptió csak valamilyen kríziskonceptió felől érhető el, és erre egyedül a komparatiztika, a krízis tudománya képes. Interdiszciplináris nyitottsága révén produktív terepnek bizonyult azon elméletek szempontjából, amelyek határsértő jellegüknél fogva veszélyesnek bizonyultak az őket kitermelő nagy narratívák számára. Egyedül a komparatiztika tud folyamatosan kríziselméletekkel birkózni, mivel problémaszemlélete különösen fogékonná teszi az ilyenkor felmerülő kérdések és válaszok mentén generálódó változásokra, és kutatásainak jelentős hányada az ezen változások mentén kirajzolódó viszonyrendszerek és hálózatok működésének megismerésében érdekelt. A komparatiztikáról viszonylag hamar bebizonyosodott, hogy kevés tartósnak mondható tulajdonsága között szerepel a tárgyával, valamint a tudományos diszciplína-fogalmának saját magára vonatkoztatásával szemben alkalmazott kritikai nézőpont. Ez különbözteti meg a többi, magát diszciplínaként definiáló humán területtől. A divat társadalmi jelentésalkotó stratégiáinak szigorú értelemben vett irodalomtudományos vizsgálata számára hasznos terepet nyújthat összehasonlító, interdiszciplináris és meta mozzanatainak összekapcsolódásával. Ilyenformán a kultúratudományok kutatási terepéül szolgáló társadalmi jelenségek, melyek működésmódjukban mediálisak, és részt vesznek a társadalmi kommunikációban, éppúgy érdekesek az összehasonlító irodalomtudomány számára poétikai szinten, ahogyan szerepük a társadalomtudományok, a közgazdaságtan vagy az esztétika számára sem mellékes.

Ha megnézzük, hogy milyen európai egyetemi tanszékek kutatási területe terjed ki a tárgykultúra divatjának elméleti megközelítésére, tapasztalhatjuk, hogy a témával nem ritkán éppen a komparatiztika tanszékek foglalkoznak. Kiváló példát szolgáltat a németországi Universität Potsdam, ahol az Általános és Összehasonlító Irodalomtudomány (*Allgemeine und Vergleichende Literaturwissenschaft*) a Művé-

szet- és Médiatudományi Intézetben (*Institut für Künste und Medien*) belül működik, doktori programjának elsődleges kutatási területe pedig a divat. Az elméleti közgazdaságtan és a szociológia elenyészőnek és szakterületileg korlátozottnak mondható érdeklődése mellett Magyarországon ilyen irányú kutatásokat még a művészeti vagy iparművészeti képzésekben sem folytatnak. Talán ezt, az egyre hangsúlyosabbá váló hiányt pótolja majd az a Design- és Művészetlemlélet BA szak, amelyet a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen indítanak a következő, 2007/08-as tanévtől, és amelynek elsődleges célja olyan szakemberek képzése, akik képesek a vizuális kultúra és a tárgyi világ komplex, többek között történeti, társadalmi, kommunikatív és filozófiai összefüggéseinek feltárására és elemzésére. Ez minden bizonnyal csak úgy lehet megvalósítható, ha a hallgatók tanulmányaik során a design és a vizuális művészetek filozófiai, kommunikációelméleti, művészettörténeti és társadalomtudományi elemzési módszereivel, valamint ezek integrált, interdiszciplináris alkalmazásával ismerkednek meg, egy olyan kritikai szemlélet kialakításával és alkalmazásával, amelyhez nem nélkülözhetik a komparatiztika krízisekben gazdag és magát folyamatosan újraalkotó terepét.